

Епископ Никодим Милаш
ПРАВОСЛАВНА ДАЛМАЦИЈА

ЕДИЦИЈА
Пречански Срби до слома Аустроугарске
КЊИГА 23

Уредници
Зоран Колунџија
др Небојша Кузмановић

Преснимљено из
Никодим Милаш, *Православна Далмација – Историјски иреїлед*
Издавачка књижарница А. Пајевића,
Нови Сад, 1901.

На иредњој корици
Епископ Никодим Милаш

На иолеђини
Пројекат фасаде Цркве Св. Благовештења у Дубровнику, 1968.

На иредлисїу
Манастир Крка у XIX веку

На залисїу
Манстир Драговић, сниміо Радивој Симновић 1903.

ЕПИСКОП НИКОДИМ МИЛАШ

ПРАВОСЛАВНА ДАЛМАЦИЈА

ИСТОРИЈСКИ ПРЕГЛЕД

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

У В О Д

I

Да „вера” може понекад бити изражавана и циничном супериорношћу уверава нас изрека бискупа Штросмајера из коризмене окружнице за 1881. годину, да „само унија са Римом може бити залог земаљске и вјечне среће”. Истовремено, изрека ђаковачког бискупа и ерудите (између осталих, саветник, пријатељ и домаћин Вл. Соловјова, сарадника загребачког *Католичког листа*) показује како се и велики духови, изложени искушењу индивидуалне истиневере и објективне истине силе, позивају на ауторитет, значи на поверење а не на осећање вере. Ауторитет Рима, додуше другачије схватан, биће и главни кривац што је настала књига коју читалац има у рукама.

Никола Милаш (1845–1915) школован је код римокатолика: францисканаца, доминиканаца и језуита (исусоваца). Године 1866. завршио је Карловачку богословију, након чега је уписао философију у Бечу. Убрзо је напустио Беч и 1867. уписао се на Кијевску духовну академију. На студијама се заинтересовао за црквену историју и црквено право (јер се ова наука, како сам истиче, „подударила са реалистичким правцем” његове природе) чему ће посветити, свом озбиљношћу објективног историчара, највећи део свога времена. Од 1873. (на Бадњи дан, у цркви Св. Илије у Задру) наречени монах Никодим, потоњи епископ далматински, уредник листа *Истинина* (Задар, 1885–1888) и носилац високих одликовања и почасних доктората институција Русије, Грчке, Аустроугарске и Србије посветиће свој живот науци и нашим народима који су се нашли под доминацијом Римске курије. Као зналац италијанског, грчког,

латинског, француског, руског и немачког језика био је у ситуацији да своје радове (од којих су неки и превођени на „живе језике“) проверава упоређујући их са сличнима, у области којима се бавио, као што је био у могућности да се, захваљујући познавању језика, служи изворницима, значи и примарном и секундарном научном грађом.

Још за време школовања у задарској Гимназији, Милаш се суочио са буђењем народне словенске свести у Далмацији, „јер су се у далматинском сабору организовале две странке: италијанска и словенска“. Због свог словенског опредељења Милаш је и сам, у три наврата, био кажњаван. Од 1885. залагао се (и након аудијенције, 1896, код цара, у Бечу, и успео) да се у Гимназији у Задру настава изводи на „српско-хрватском језику“. Већ тада је јасно разлучио да је италијански утицај веома велики код далматинских Хрвата који су „порицали Србима у Далмацији њихову националну индивидуалност“, што га је и навело да 1876. и 1877. године напише „неколико политичких чланака“. Све је то допринело да се Милаш нађе у жижи ондашњег политичког прагматизма, што му је донело пуно непријатности. У политичким сплеткама, које ће уследити и које нису разликовале врлину љубави од порока мржње, удружено су дејствовале силе латинског свештенства, аустроугарске политике и припадника српске националности (који су хтели да искористе „пријатељство са хрватским политичким вођама“) прозивајући Милаша за превођење Срба у католичку веру, за оснивање црквено-српске странке, за одметника од сопствене вере, за русофила, за приврженика уније са Римом, за бечког агента, за националисту (јер је, користећи одлуку од 31. маја 1901. године, на његовој епископији сва пошта адресирана ћирилицом, „чија је употреба у Далмацији добила право равноправности“), за испразно писање којим „залуђује свет“, те за туђинца „отачествене цркве“.

Уочивши да римокатолички фундаментализам тежи негирању словенског порекла становништву Далмације и потпуном уништењу православног обреда делу тога становништва, с једне стране, и суочен с историјском чињеницом летаргичног односа Цариградске патријаршије па и Руског синода спрам црквеног живота у овим крајевима у дугом низу векова, с друге стране, Никодим Милаш је, уверљивошћу историјских аргумената, покушао да да одговоре на

питања која су, из тако постављених уочавања, била не само бројна већ и традиционално занемаривана. У том смислу његова књига *Православна Далмација* представља истовремено и историју Словена у Далмацији (в. Ernest Dümmler: *Ueber die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien*, 1856), и историју дела православне цркве, и историју хрватског и српског народа, и историју православног становништва у Далмацији, што значи: и историју римокатоличког фундаментализма, односно уније. Ова књига, према томе, најмање јесте расправа о догматима католичке цркве, сем колико то захтева природа изложене грађе, већ делом политичка историја Римске курије, па отуда и није чудо што је, својим штампањем (1901), узнемирила интелектуалне кругове и већину римокатоличког клера. Прећутно оспоравана, она, међутим, никада није научно оповргнута. Њен писац, највећи наш историчар цркве, не пише руком догмате већ са мером научника. Утолико њена запањујућа открића имају већу тежину.

На овим просторима, где су се сукобили интереси западне цивилизације и азијске деспотије, православље је било изложено беспризорној асимилацији а словенство миноризацији и перфектуацији. Милаш је тачно запазио историјски тренутак највишег политичког прагматизма Римске курије који ће имати за последицу „нестајање”, претапање, преобраћење једног дела српског становништва у борби против уније, као што је наслутио далекосежне последице за онај део хрватског народа који је национално (хрватство) идентификовао са католичанством. У том смислу ова књига најупутније предочава трагедију православног народа притиснутог сенком Ватикана. Наиме, 16. јула 1054. године поделила се заједница хришћанства, што је имало погубне последице за хришћански свет. Тога дана су папски легати на свету трпезу у цркви Св. Софије ставили декрет о изопштењу цариградског патријарха Михаила Керуларија. На тај се начин католичка црква издвојила из јединствене хришћанске цркве. Овај чин је био од пресудног значаја и за наше народе, јер је римска црква управо овде спроводила примену својих прагматичких начела. Само пет година након Велике шизме (католичка црква под изразом Велика шизма подразумева и период од 1378. до 1417. када су владала двојица папа: један у Риму, други у Авињону) биће донети закључци на спљетском сабору. Милаш о томе каже:

„До 1014. године, као што је познато, Рим је исповједао никео-цариградски символ. Те је године он модифицирао VIII члан истога символа и усвојио је нови догмат о исхођењу Духа светог, прогласивши да Дух св. не исходи само од Оца, него и од сина (*Filioque*). Хрвати, који су се држали вјеровања словенских апостола Кирила и Методија и који су од времена кнеза Бранимира признали били над собом власт римскога папе и с њим ступили били у спољашњу унију, исповједали су и сада (у XI вијеку) никео-цариградски символ, и дакле су исповиједали православни догмат о исхођењу Духа светог, исто као и све остале догмате православне источне цркве. Били су дакле по своме вјеровању православни, и само у јерархијском одношају били су зависни од римскога папе. Требало их је сада, у смислу централистичких тадашњих тежњи римских, придружити у свему западној цркви и потчинити их сасвијем Риму. И ово је и учињено на поменутом спљетском сабору (1059), на којем је био *iproглашен јерейишом* св. Методије, којег су науку Хрвати исповједали и који је познат био, између другог, и за постојанство своје у обрани догмата о исхођењу Духа св. од самога Оца и за борбу, коју је он имао да издржи са латинским 'ијопаторцима'. Овом осудом св. Методија и његовог учења осуђено је било и дотадашње вјеровање Хрвата, и они буду приморани одрећи се тога вјеровања, и примити не само нови догмат о исхођењу Духа светог, него и све остале нове догмате, који су од XI вијека уведени у римску цркву. Овијем је сада престала она унија, у којој су Хрвати за 180 година били са Римом, и од унијата постадоше сада они и по вјери *лајини* као што су и данас.”

II

Тако је започела унија српског и завршена унија хрватског живља. Историјске околности ће, међутим, допринети да српски народ буде изложен унији све до прве половине XIX века (дотле сеже Милашева књига), иако ће мач унијаћења бити над српским становништвом до 1944. године. Са надирањем Турака Османлија у Европу биће везана и даља судбина српског народа (унутар и

изван српске државе), који ће бити изложен милитантном исламском фундаментализму неколико векова, као што је и данас (посебно на Косову) опет изложен ревитализованом исламском фундаментализму. Како су са ширењем турске власти у Европи у вези и сеобе српског народа на територије Угарске, Хрватске, Далмације, Хабзбурга, Млечана и Славоније указаћемо на неколико важних момената који су били од утицаја на даљни ток српске историје, па тако и на део те историје који разматра и Милашева књига.

Највећи пораз турског похода у Европу збио се 1389. године. Макар се то ондашњем српском летописцу чинило другачијим историја ће потврдити да ће се и будуће сличне претензије турске империје морати да задовоље доминацијом искључиво на јужном делу овог континента, на Балканском полуострву. Битка на Косову (1389) истовремено је изменила политичку и културну карту Европе; она је означила гашење моћне и независне српске средњовековне државе која је на хришћанском истоку већ двеста година суверено држала примат у култури и уметности, као што је означила, наговестила силу под којом ће један део Европе престати да у дугом периоду постоји као цивилизацијска чињеница. Али за историјску науку која памти факта а не судбине битна је констатација: Пирова победа над српском државом (која ће после битке на Косову постојати државотворно још седамдесет година, макар што ће отпор Турцима трајати до погибије последњег српског деспота, 1537) затворила је у XIV веку османлијском Царству пут у срце Европе.

Битка на Косову је двозначно важећа: продужила је трајање Византијског царства и успорила суочење Западне Европе са „носиоцима свете сабље ислама”. Из византијског центра културе, у то време званог Константинопољ, у Западну Европу су и даље пристизале духовну обнову, хуманизам и научну мисао Европе. Отуда је и објашњиво то што је Западна Европа била више окупирана својим духовним буђењем неголи одсудном битком средњовековне српске државе, и почетком краја исте те државе. Одјек звона катедрале Санта Марија дел Мар (Santa Maria del Mar, у Барселони), завршене 1383. године, која представља врхунац готичке једноставности,

или гласови градитеља миланске катедрале (Santa Maria Nascente, започета 1387, највећим делом завршена 1452), прекрили су крике и самртнички ропац хришћана и турских, азијатских коњаника.

Моћна краљевства (Арагон, Кастиља, Португалија, Енглеска, Француска, Свето римско царство) и велике поморске силе двају градова-република (Венеције и Ђенове) бавили су се својим прагматско-политичким циљевима у којима турска империја још увек није важила за претећу силу европским политичким плановима. „Турско питање” било је одложено као што је и „освајачко питање” било одгођено. Освајачки походи Европе („крсташки ратови” између 1096. и 1270), који су имали за циљ успостављање доминације на православном и богатом истоку, привремено су били завршени. Европа се бавила собом, чак више забринута над престанком трговачких, религиозних и културних веза са Кином (након 1370. године када се Кинези дефинитивно ослобађају Монгола и затварају за спољни свет) неголи над догађајима на југу сопствене територије. Или је, можда, реч о политичкој хипокризији, пошто је тешко поверовати да се турска сила није наметала као опасан политички арбитар! Уосталом, Бајазит I је крајем XIV века већ господар пред вратима Европе (практично су освојене и Грчка, и Бугарска, и Србија).

Битком на Косову продужено је трајање али и агонија Византије. Додуше, пад Византије спасли су у два маха Монголи (1243. и 1402) када су поразили Турке код Кесе Дага и Ангоре. Византијски свет је захваљујући унутрашњим расколима и растућој културолошкој и војној сили својих наследника (много више Србије него Бугарске) доживљавао своје последње дане; гасио се сјај немерљиве културне империје у хришћанском свету. Латинским царством (1204–1261), са престоницом у Цариграду, последњи пламен византијског света не само да се није умножио већ се гасио продужавајући свој егзодус до окончања 1453. године.

Европа ће, изгледа, у Османлијама видети светску силу тек након што ће Мехмед II (1453) освојити Цариград (словенски назив за Константинопољ), и од тада ће, за Европу, османлијска Царевина постојати као војна и политичка чињеница. Будући след догађаја је то и потврдио. Турци нижу успехе и шире фронт својих освајања прелазећи из Азије у Европу. Они који су од 1517. „слуге

светих градова” (Меке и Медине) заузимају Београд 1521, дефинитивно уништавају угарску државу добијеном битком на Мохачу 1526. године и у два наврата (1529. и 1532) потресају Европу, и поред неуспелих опсада Беча. Од пада Византије па до краја XVI века (век златног доба османлијског Царства), Турска империја има претећу надмоћ спрам европских држава.

Турци су, према томе, у сваком поновном успону тражили пут за освајање Европе. У историјском контексту то значи да је „Бојем на Косову” (1389) не само одложен већ и ослабљен сваки будући завојевачки поход Отоманске (Османлијске) империје на Европу. То ће потврдити и чињеница да су се Турци тек стотину година након Косовске битке решили да обнове своје жеље о поковавању Европе.

На азијатску, растућу силу упозоравао је још српски цар Стефан Душан чију је жељу да спаси хришћанство од притиска Турака подржавао и сам папа (1354), поручујући му да ће га пратити „својом апостолском наклоношћу не само у звању капетана (*in huiusmodi capitaneatus officio*) него и у другим жељама”. Душаново упозорење обистинило се седамнаест година касније, када су „носиоци свете сабље ислама”, Османлије, нанели тежак пораз српској војсци (1371). Била је и то Пирова победа након које је Турцима требало осамнаест година да би се наново решили (1389) да коначно униште српску државу и покушају да остваре свој сан: да потчине хришћански европски свет. Управо Косовском битком они су заустављени у том милитантном походу.

Србија није могла да добије тај рат као што је, политичко-религиозном условљеношћу и поделом европског хришћанског света, морала да изгуби тај рат. Она је као „предзиђе кршћанства” (*Antemurale christianitatis*), што ће га неколико векова касније од примене начела званично установити Тридентински концил, била жртвована. Подељени (1054) хришћански свет се са појавом турске Империје дефинитивно одваја, поларизује на хришћанску Европу и хришћанску византијску цивилизацију. Успоставља се супериорна, католичка, хришћанска Западна Европа која ће, све до стварања прекоморских сила, бити центар света. Са Византијом су и Србија и Бугарска биле препуштене европском посматрању уништавања

православља. Турска Империја је за Западну Европу имала значење судије који јој се, можда, за разлику од донетих одлука, не допада, али још увек не и судије чија је сила таква да би угрозила западни европоцентризам. Унеколико, тај прагматски став се, у историјском и политичком смислу, ипак показао тачним.

Убрзо после битке на Косову, населише се Срби у југоисточну Славонију, због чега папа Евгеније шаље у Славонију инквизитора римске столице, Јакова де Марчија (Jakova de Marčio) (1438), да „прогони отуд Србе шизматике или да их обрати на римски закон” (Радослав М. Грујић: *Айолоија српској народа у Хрвајској и Славонији*, 1909).

Под Турцима, и Далмација је била изложена сталној тортури, па је нормално то што католичка црква није жртвовала свој народ већ га је организовано склањала изван домашаја војске полумесеца и Алаха. Убрзо је северна Далмација остала пуста јер се сав народ склонио или на острва, или у утврђене млетачке градове, или у Италију, или у, онда, још слободне, северозападне делове Хрватске. Да је то било време апокалипсе сведочиће бројни записи било западне било источне провинције. Фратар Златовић даје застрашујућу слику о том времену, и о судбинама које су испуњавале то време: „Столне су и жупне цркве биле попаљене, жупе и села разметнута, самостани разкопани и свећенство се раздјегло и разсуло. Заклонио се тко је жив утекао, да сахрани главу за млетачке бедеме покрај мора. Од Цетине до Зрмање нигдје свећеника, нити светога мјеста, него се усједнула права *abominatio desolationis*.”

У време све чешћих сеоба српског народа (који се „селио уз своје династе и властелу; приликом ратова по својој вољи и против своје воље; по директном споразуму или по уговорима са представницима државне власти”, Д. Поповић) римска црква се суочава и са проблемом реформаторског бунтовног духа (протестанти су и на овом поднебљу насилним путем потпуно уништени, након чега је у периоду противреформације била извршена, наравно опет насилним путем, рекатолизација). Истовремено, католичка црква мења и свој однос према Јеврејима: на територији Далмације одредбе које су регулисале грађанска права (у ствари, противјеврејски закони) биле су на снази све до пропасти Венеције, 1797. године.

Реформаторски дух био је најжешће осуђиван, јер је сваки слободарски дух представљао дијакритички знак и угрожавао је хармонију власти. Свет се најзад нашао у земаљском паклу у коме су горели људи, књиге, идеје, само зато што припадници римске цркве јесу наводно изабрани да бране Господа (као да у бласфемiji, што није овде случај, верник већ не страда); све ово зло вршено је у име љубави, и Бога-Спаситеља, као да је Христос дошао међу људе да они њему подаре блаженство и спасење (!). У име ове, или сличне, изопачене догматике горели су Европа а убрзо и део америчког континента, јер је то био пламен очишћења (?). Верску хистерију противреформације, додуше на различите начине, сведоче и људи нашег порекла: Јурај Драгишић (Georgius de Salviatis), пореклом из Босне, ректор фрањевачког сјеменишта у Фиренци и члан платонистичке академије, писао је у одбрану гласовитог доминиканца Ђ. Савонароле¹ (спаљен 1498), филозофа Пика дела Мирандоле (изопштен и проклет) и немачког хуманисте и врхунског хебреисте Јоханеса Ројхлина (Johanes Reuchlin, проглашен јеретиком). Марко Антун де Доминис-Господнетић (Marko Antun de Dominis), научник и теолошки писац, после сукоба са инквизицијом побегао је у Лондон; потом, његова молба за опроштај није услишена па је, вративши се у Рим, осуђен као протестант; умро је у затвору 8. септембра 1624. а тек након пресуде „тело му је спаљено 21. 12. 1624. на *Campo dei fiori* а пепео бачен у Тибер”. Али, Корчуланин Винко Палетин, доминиканац, сведочио је на суђењу против Бартоломеа Каранце де Миранде (Bartolomeo Carranza de Miranda), толедског бискупа, кога је инквизиција осудила на седамнаестогодишње сужањство.

Идеје реформатора: Џона Виклифа, професора теологије у Оксфорду; Јана Хуса, ректора универзитета у Прагу; Мартина Лутера, доктора теологије универзитета у Витенбергу (уочи празника Свих светих Лутер је на врата катедрале, дворске цркве,

¹ Савонароли (обешеном па спаљеном – чији је пепео бачен у реку Арно, уз кога су обешени и његови другови Доменико и Силвестро, један са његове леве а други са десне стране) суд је замерао следеће заблуде: бесплатно оправдање кроз веру у Христа, порицање папске супремације, папини опрости су без вредности, кључеви нису дати Петру већ целој цркви, папа је антихрист и друго.

у Витенбергу прибио својих деведесет пет теза против продаје „опроштајница”); Улриха Цвинглија, проповедника из Цириха; Жана Калвина, протестантског писца из Женеве, шириле су се Европом, па тако и оним делом Балкана стављеним под римску јурисдикцију, јер се дух протеста рађао као духовни покрет против римокатоличког вулгаризовања вере. То значи да се у време борбе католичке цркве (против јеретика, „бунтовника”) за сопствени престиж у друштвеном животу и у време њене борбе „када је захтевала да се свака увреда нанета небу одбацивањем мисе мора окајати крвљу” (Ј. Г. Вајт: *Велика борба између Христџа и Сојџоне*), а све то, наводно, у интересу мира сваке нације понаособ и престола, збива и нови талас бројних сеоба српског народа, било у крајеве где је православно становништво староседелачки уветовано, било у опустеле крајеве католичке дијецезе.

Борба против протестаната (јеретици, калвинисти, реформатори) и „шизматика” (православци) утврђена је Тридентским концилом (*Sacrosancta oecumenica et generalis Tridentina Synodus*) који је трајао од 1545. до 1563. године. Одлуке ће почети са применом већ од папе Пија V и Гргура XIII, па је и нормално што ће се у папској сфери интересовања наћи и Пећка патријаршија која се у XVI веку налазила на простору већем од Цариградске васељенске патријаршије управо стога што је ширење Турског царства условило и сеобе Срба. Не треба губити из вида да се само Марчанска епархија, коју је Пећка патријаршија основала почетком XVII века, простирала „за Србе у земљама Аустријског царства од Дунава до Јадранског мора” (Др Д. Кашић: *Оијџор марчанској Унији*, 1986). Сеобе Срба се, иако истодобно, одвијају на два различита плана: самоиницијативно (бекство пред апокалиптичном кугом у знаку луне) и насилно (као део испуњења планова Турске империје). Самоиницијативно су, на пример, српски великаши прелазили из покорене деспотовине у Угарску (одакле би „наставили борбу против Турака”) где су имали велике поседе (Алекса Ивић: *Неколико ћирилских сјоменика из XVI и XVII века*, 1912). Српских сеоба је исувише било, па зато оне и јесу сведочанство трајања српског народа, његов идентитет, његова историја. Мисионар Франческо де Леонардис (*Frančesko de Leonardis*) обавештава Конгрегацију,

у писму од 10. октобра 1640. године, да су пет шестина становника од Цариграда до Истре Срби. Де Леонардис, очито, није потпуно у праву, али у много чему јесте. Због сеоба, које су постале њихов усуд, илузија и трагедија, Србима се историја показивала у свој својој условљености. Положај Срба је био парадоксалан: они су били потребни Европи и католичкој цркви како би се преко њих одвијао покрет против Турака, а с друге стране католичка црква им је обећавала да ће им у евентуалном одсудном сукобу са Турском помоћи у остваривању националне слободе, наравно, ако признају своје заблуде и поунијате се. Без Срба се није могло, као што се ни са њима није могло.

Сеобни народ страдавао је троструко: пред Турском, пред папском куријом и пред Европом, чувајући успостављену војну границу (XVI век) која је стављена под управу Ратног савета у Грацу. У приближно истом временском периоду (1612) папа Павле V шаље као „апостолског визитатора” језуиту Бартола Кашића да испита да ли је на територији Босне, Србије и Угарске дошло право време да се православци дефинитивно преведу правој вери, тим пре што је Кашић био убеђен да ће, временом, и Турци напустити своју веру. Планови Рима, међутим, нису се у свим областима развијали подједнако. Након битке на Мохачу (1526), на пример, Срби који су населили угарско-хрватску територију допали су под турску власт (и под том управом остаће све до краја XVII века). Дотле су Срби, коришћени попут одбрамбеног бедема, имали повластице (нису плаћали десетак римском свештенству), као и „други шизматици” како је то предвиђено посебним законским одредбама, од Сигисмундове 1412. до Јована Запоље 1536. године. Очито је да су и Римска курија и Хабзбуршка монархија имале јасан став према насељеним Србима али су се, услед различитих политичких процена, њихове методе разликовале.

Мноштво српских породица насељава се на територију одакле се, пред турским вандализмом, католичко становништво склонило у сигурније крајеве. „Иселише се велике групе Хрвата и Влаха из приморских планина у Истру и на Кварнерска острва. Друга струја Хрвата зауставила се, чак, у западној Угарској и у Доњој Аустрији” (Јиречек – Радонић: *Историја Срба*). У првој половини XVII

века Срби су већ увелико на територији Крањске и Жумберка (*Dr Biederman: Serben Ansiedlung in Steiermark und in Warasdiner Grenz-Generalate*). Такође, из извештаја изасланика кијевског митрополита (Вењамина Рутског), унијатског монаха Методија Терлецког папи Урбану VIII сазнајемо да су ускоци, граничари населили ондашње градове: Ровиште, Иванић, Крижевце, Копривницу, Јурјевац, односно друго средиште православаца. Године 1602. Срби су подигли манастир Гомирје у трећем православном средишту, сењском приморју, и били на територији од Сења до Огулина. Све ће то допринети захтевима хрватског сталежа да Срби (влашки синови) морају „давати хрватској господи оно што дају царским генералима и капетанима”, па би тако слободни српски сељаци имали уобичајен феудално подложен статус, као и „мужи”. Сталешка скупштина (Дијета) у Пожуну, 1586, чак је донела одлуку да се Срби раселе уколико се њихов статус не изједначи према мађарским и словачким сељацима. Ова угарска дијета је, у ствари, инсистирала на једначењу Срба са староседеоцима према обавезама из Вербецијевог *Тријарџијума*. Сукоб са сталежима све је више прерастао у црквени сукоб иако је бечки Двор (јер су им Срби много значили у XVII веку) чинио све да својим статутима или држи Србе у потчињености Бечу, или да донетим статутима не дира у верско опредељење граничара. Наравно, разлоге оваквом понашању не треба тражити у верској толеранцији, већ у ондашњим, постојећим политичким интересима. Зато је цар Фердинанд и објавио 1630. године тзв. *Српске сџајџуџе* (*Statuta Valachorum*). На сличан начин поступио је и цар Леополд I када је, позивајући народ у Босни да помогне аустријску војску у сукобу са турском империјом, свим сталежима у Босни обећавао (6. септембра 1687) слободу вероисповедања као и друге повластице (*Privilegia iura, religionem et libertatem, salvas, semper et integras*).

Од друге половине X па до прве половине XVI века, Турци су у далматинској загори и далматинском приморју остављали праву пустош (1480. опљачкан је манастир Драговић; 1502. манастир Крупа је опустошен а монаси су пребегли у манастир Крку). Чак и у овом страшном времену када је Далмација остављена без млетачке и мађарске заштите а „хрватски разни кнезови” (иначе, што је за

наш простор уобичајена појава, „у непрестаној кавзи међу собом“) били немоћни да се одупру турској сили, викару задарског каптола (бискупије) смета што се у „архидејецези латинској допушта православни обред” *il rito greco* (в. Н. Милаш: *Православна Далмација*, 1901, стр. 164 и 168). Турцима је, међутим, била важнија територија од верског преваспитавања. Зато је и било могуће да су, у религијском смислу речи, фратри били свемоћнији у Босни (у XVI и у првој половини XVII века) неголи у Далмацији. Млечанима су пак Срби који „готово насељавају цио простор” значили гаранцију, представљали праву „тампон-зону” Венецији, па би зато, по генералном провидуру Алвизу Моченигу (1720), њихово повлачење „оставило ненасељену земљу у страшној пустоши” (Г. Станојевић: *Далмајинске крајине*, 1987, стр. 17). Српски манастири северне Далмације (Крка, Крупа, Драговић), иако изложени страдањима, изнова су обнављани па се у њима монашки живот није никако гасио. Разлог томе треба видети у свести молитвеника да манастири нису оазе пустиножитеља већ, поред религиозног, и културни и просветни центри народа. Манастири су део памћења историје једног народа као и доказ његовог трајања у историји културе. Да је међу Србима било зографа, књиговезаца, иконописаца и златара сведоче ризнице и библиотеке поменутих манастира (в. Л. Веселиновић: „Уметност у Срба Северне Далмације у XVIII столећу”, *Зборник Мајнице српске за ликовне уметносџи*, 1982, 18, 199–213).

Турци су, због опскрбе и нормализовања стања освојене али и опустошене територије, извршили присилно насељавање северне Далмације српским становништвом. Тако су, у периоду од 1523. до 1527. године, између Зрмање и Цетине, насељени Срби на опустошену и истребљену територију, довођени из Црне Горе, Старе Србије као и из Босне и Херцеговине. Већ 1527. године у својим насељима, селима, Срби су подигли цркве, настављајући да живот усадржавају у духовном, јер време у коме су живели, богато неизвесношћу и страдањем, није им нудило од живота више до одтеретљиво сазнање о пролазности и патњи. Из тог духовног живота, у православљу, и потиче нераскидива веза између Срба и њихове цркве.

На плану јерархијског устројства за православни свет у Далмацији ситуација, такође, није била ништа сређенија. Све до Кар-

ловачког мира (1699), када „Млетачка република” која је Турцима уступила Крит „постаје господар готово свега далматинског континента” (Н. Милаш: „Из прошлости православне цркве у Далмацији”, Задар, *Гласник њравославне далмајинске цркве*, 1900, стр. 5), Срби су без епископа, и упућени су на постојеће епископије у суседству (зетска, дабробосанска итд.). Званично, тек у другој половини XVI века Далмација потпада под јурисдикцију дабробосанског митрополита, егзарха пећког патријарха. Да „далматински Срби признају пећког патријарха за свог духовног поглавара” сведочи и извештај задарског надбискупа Матије Карамана из 1754. године (Марко Јачов: *Сјиси њајној вайшканској архива*, 1983, стр. 295). Грци се, изложени истом духовном и црквеном проблему (њих је бумом *Romanus Pontifex*, 1563, присвојио папа Пије IV, наложивши им да буду послушни бискупима, „tamquam superioribus suis suarumque animarum Pastoribus”, као својим поглаварима и пастирима својих душа), обраћају епископима Кефалоније и Занта, а од друге половине XVI века потпадају под јурисдикцију филаделфијског архиепископа (седиште у Милану). „Низ титулираних филаделфијских епископа наставља се до смрти Мелеџија Типалдија 1713. Грци у Далмацији били су такођер под њиховом јурисдикцијом, по свој прилици, већ од Габријела Севера који је умро управо у Далмацији, 1616., док је био заузет визитацијом тамошњих грчких опћина” (в. Миле Боговић: *Католичка црква и њравославље у Далмацији за млејачке владавине*, 1982, стр. 25).

Турци су, из војних разлога, у XVI веку насељавали Србе и на територију данашње Војводине (где је већ постојало српско становништво), Славоније и јужне Хрватске, од којих су формирали мартолозе, пешадију са циљем да ојачају границу према хабзбуршкој Угарској. Тако су сеобљани, са делом истонационалних староседелаца, дошли у центар пажње ондашњих политичких интереса, одмеравања снага, па самим тим постали и средство политичке манипулације. Све до доласка Турака национално порекло и припадност одређеном црквеном обреду нису оптерећивали житеље Војводине. Жупани, херцози и краљеви су се смењивали, преотимали или даривали једни другима ову територију, али идеолошки рат није попримао одлике верских сукоба и верске нетолеранције.

Зато је и било могуће да Белуш (Belus, Albeus) чија се сестра Јелена удала за угарског краља и донела „у мираз Босну”, син српског великог жупана Беле Уроша I, подигне у Баноштору (недалеко од Вуковара) манастир око 1150. године. Након смрти свога шурака, Беле Слепог, практично је владао заједно са својом сестром, јер је преузео туторство над њеним синовима. Белуш је у Угарској добио титулу херцога (*dux*), и част палатина. Овај хрватски бан био је велики противник и „Манојла Комнена и немачко-римских царева”. Око 1158. одрекао се банске и палатинске части (иако се око 1163. спомиње опет као бан хрватски) и вратио се у Србију. Његов манастир ускоро постаје бенедиктинско средиште, а од 1229. „столица обновљене бискупије сријемске”. Од 1284. године краљ Драгутин је владао Сремом, Мачвом и делом Босне (Сол и Усор). Престоница му је била у Београду. Краљ Драгутин (у монаштву Теоктист) умро је 1316. а сахрањен је у Ђурђевим ступовима, код Раса. Области Срема ће прелазити из једних владарских руку у друге (као што ће и територија Војводине бити час део бугарске, час угарске, час хрватске, или српске државности) али никада неће бити важан део политичких интереса каквим ће постати након новодосељених Срба у XVI веку. Из простог разлога што је, сем Турака, на српско становништво рачунала и противничка страна. Тим пре што су нарочито биле угрожене Крањска и Штајерска. „Да се томе стане на пут, потребно је било на читавој граници између Турске и хабзбуршке Угарске формирати уређену одбрану. Али за такву необично дугу границу, почев од Уне па преко Блатног Језера, кроз Северну Угарску до Ердеља, требало је имати велику војску, што се без огромних новчаних средстава није могло извести. Хабзбурзима, у првом реду, стало беше да осигурају своје наследне земље: Крањску и Штајерску. За формирање Војне крајине, у току владавине цара Фердинанда I (1526–1564), као поручене дођоше многобројне споменуте сеобе Срба” (Јован Радонић: *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, 1950, стр. 44). Тако је створен један од највећих историјских резервата.

Почетком XVI века бројност српског становништва у источној Хрватској и Славонији је таква да се доња Славонија помиње под именима: Турска, Рашка, Влашка и Вретанија (Љ. Ковачевић:

Срби у Хрвајској и велеиздајничка њарница, 1909; Ј. Шимрак, *De relationibus Slavorum meridionalium cum sancta Romana Sede Apostolica Saeculis XVII et XVIII*, 1926). Наравно, Римска курија је, већ увелико, имала посебне институције којима је најважнији задатак био да, не мешајући се исувише у политику земље у којој мисионаре, шире католичку веру, папску власт, односно да умањују вредности свих других религиозних обреда. У том смислу, бирају се људи који знају језик земље у коју иду или који имају већ успостављене везе у земљи у којој ће мисионарити. Унијаћење, као примарни задатак, биће потврђено булом Гргура XV, *Inscrutabili divinae providentiae* од 22. јуна 1622. године када је званично основана конгрегација за пропаганду вере. Нормално је онда то што су Срби, од давнина насељени на досад поменутих територијама а у насилном расејању под Турцима, од XI века, и тамо где их није било, дошли у центар пажње Римске курије. Само се тако и може тумачити пресија разних католичких монашких редова са увек „језуитским” погледом на „православне”.

Од краја XVI века (српски устанак у Банату 1594) и у XVII веку Срби таоци (изложени хабзбуршком, римском и турском политичком прагматизму) на појединим територијама покушавају да се изборе за сопствену слободу. Они пристају на статус граничара, код западних сила, не би ли сламањем Турске империје изборили и права слободног народа на територији где живе. У дугом историјском процесу, што ће трајати до у XIX век (Србима је, рецимо, у Угарској 12. јула 1912. укинута свака аутономна власт), улога таоца овог народа није се много изменила. Јер, и онда када су се ослободили прагматизма својих политичких наредбодаваца (Турска, Хабзбурзи, Аустроугарска монархија) над њима је увек бдио печат Римске курије, односно замајац клерикалног прагматизма, претећа и лагана смрт којој су били изложени. Процес унијаћења (иако цивилизацијског изворишта), макар што није досегао планиране резултате, таоци су подносили теже од турског деспотизма (најназаднијег феудалног упоришта). Све ће то условити даље сеобе, какве су оне у XVIII веку, када велики број Срба одлази за Русију у којој оснивају две насеобине: Новају Сербију и Славјаносербију. Тамо ће се, у новом резервату, коначно завршити све велике сеобе